

Михайло Гутор

**ТРАГЕДІЯ єврейських громад: Глинян,
Добромиля, Жидачева, Журавно,
Трускавця, Ходорова.**

Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр»
Київ-2023

Передмова

У 1933 році до влади в Німеччині прийшов Адольф Гітлер, який затвердив у країні націонал-соціалістичний режим. Цей режим ґрунтувався на нацистській расовій доктрині, згідно з якою німці – "арійці" належать до вищої раси, а євреї вважалися Untermenschen – недолюдьми.

У виявлених після закінчення війни документах зазначено, що остаточною метою Гітлера було повне знищення всіх євреїв у всьому світі. Для виконання цього плану євреї були зігнані в гетто, були організовані трудові, концентраційні табори і табори знищення, в які доставлялися євреї; нездатних трудитися вбивали відразу, решта була приречена на смерть від голоду і хвороб.

За роки війни нацисти знищили близько 6 мільйонів євреїв, з них півтора мільйона дітей, що становило приблизно третину загальної чисельності євреїв в усьому світі в той час. Планомірне знищення євреїв не можна назвати просто актом геноциду, настільки безпрецедентним воно було за масштабами, опрацьованості і реалізації. Це була спроба знищити цілий народ, де б не перебували його представники. Саме тому геноцид єврейського народу в роки війни отримав назву – Голокост (англ. Holocaust – «всепалення»).

В історії Голокосту увиразнюють 4 основні етапи:

1933-1938 – початок відкритої державної антисемітської пропаганди в Німеччині, т. з. «Нюрнберзькі закони», згідно з якими євреї не вважалися громадянами Третього рейху, послідовна та поступова дискримінація євреїв Німеччини в усіх сферах соціального життя. Від 1938 антисемітська політика поширювалася на єврейські громади Австрії та Чехословаччини. Завершальна подія цього етапу – загальнонімецький єврейський погром («кришталева ніч»);

1939-1941 – фізичне переслідування єврейських громад Європи, переміщення євреїв у міські концтабори. Заохочення вбивств євреїв у Польщі, Німеччині, Австрії, Франції, Нідерландах та інших країнах;

1941-1943 рр. – реалізація гітлерівського плану суцільного знищення єврейського народу під евфемізмом «остаточне розв'язання єврейського питання» у формі масових розстрілів у спеціально відведених місцях, у гетто, розстрілів та отруєння газом у таборах смерті Аушвіц, Треблінка, Белжець, Собібор, Майданек, Хелмно;

1943-1945 – продовження знищення євреїв у таборах смерті. Ліквідація гетто. Приховування нацистами наслідків Голокосту.

Глиняни¹

Ринок в Глинянах на початку XX ст.²

3

Владислав II Ягайло

Глиняни вперше згадуються в документах від 1379 р. коли Глиняни перейшли у власність польського короля, хоча поселення існувало й раніше. Кажуть, воно старіше за Львів. Відомо ім'я міського старости у 1380 році – такий собі Ян Віндица (Jan Windyca).

У 1397 році Глинянам, одному з перших серед міст Руського королівства, король Владислав II Ягайло (який з 1395 р. часто бував тут) надав магдебурзьке право. Це означало виокремлення його із загальної адміністративної системи держави і підпорядкування безпосередньо королівській адміністрації. Про статус королівського міста нагадував і тодішній герб Глинян: на ньому, як і на прапорі, зображені два леви, що тримають якір всередині вежі, а над ними – золота корона на червоному тлі – статус вільного міста. До речі, паралельно

¹ F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. II, Warszawa 1881, s. 583-584. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dir.icm.edu.pl/pl/Sloownik_geograficzny/Tom_II/; Хамула М. Глиняни – місто моїх килимів. – Нью-Йорк, 1969. – 139 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12639/file.pdf>

²URL: <https://castles.com.ua/glyniany.html/> (дата звернення: 09.03.2023).

до знайомої нам назви в ті часи вживалася ще одна – Кручборг (Cruzborg). Він же передав глинянські маєтності роду Крушельницьких.

В XV столітті місто було столицею найменшого на Галичині повіту. В 1462 р. ним правив Якуб з Любліна, в 1474 р. – перемиський каштелян Добеслав Одровонж. В 1578 р. Глиняни отримали право на проведення трьох ярмарків на рік. Так як місто стояло на перетині торгових шляхів, справи в місцевих торгівців і ремісників йшли непогано. Але й ординці сунули все тими ж шляхами, а це вже значно гірше.

Тому в Глинянах будують замок – теж не мурований: дерев'яно-земляний, зведений в 1603 р., оточений глибоким ровом. Середмістя брали в тісне кільце передміські райони Війтівство, Задвір'я, Долішня, Застав'я, Підзамче, Мельники.

Ринок в Глинянах, 1847 р.

Після першого поділу Польщі Глиняни потрапили у власність Потоцьких. На той час містечко славалося своєю коноплею, яку експортували аж до Гданська.

З XVII ст. Глиняни стають одним із центрів розвитку ткацького промислу, зокрема килимарства. У 1885 році глинянський парох отець Филімон Решетилівич заснував у Глинянах «Товариство ткацьке». Місцеві килими користувалися значним попитом.

У 1921 році в Глинянах створили килимову фабрику Михайла Хамули. Її продукція експонувалася на виставках у Варшаві, Парижі, Нью-Йорку і, зокрема, відзначена золотою медаллю на виставці у Познані 1929 році. Аби забезпечити фабрику, яка стрімко розвивалася кваліфікованими працівниками Михайло Хамула відкрив курси килимарства. Станом на 1939 рік у місті налічувалось понад 500 ткачів. Глинянська килимова фабрика мала свої торгові представництва у багатьох містах Європи та США. Михайло Хамула також був головою надзірної ради банку, головою надзірної ради районної молочарні, членом місцевої шкільної ради, фінансував

спортове товариство «Сокіл» і міську футбольну дружину, культурно-освітні заходи міста.

З приходом радянської влади, після того як фабрику було націоналізовано, він був змушений емігрувати до США, де згодом видав спогади про Глиняни «Місто моїх килимів».

У 1939 році в місті проживало 4563 жителі, у тому числі 1859 євреїв (41%), 1573 українців (34%), 1121 поляків (25%) та 10 інших національностей. Майже всі євреї були вбиті під час Голокосту в 1941-1943 роках, тоді як поляки були переміщені до нових кордонів Польщі після 1945 року

На даний час Глиняни – це місто, багате на історію, на пам'ятки архітектури, на особистості, котрі заслуговують шани і поваги, багате духовно через наявні в ньому святині, багате красою на лоні мальовничої природи Галичини. Глиняни включено до списку історичних міст і селищ України.

Єврейська громада³

Перші згадки про єврейських поселенців у Глинянах датуються 1474 роком. На початку XVIII століття замість попередньої дерев'яної синагоги була побудована укріплена синагога.

Релігійні рухи були дуже популярні серед єврейської громади Глинян. У другій половині XVIII століття місто стало одним із головних центрів (поряд із Буськом) єврейського месіанського руху Франків на Львівщині. У середині XIX століття Jehiel Michael Moskovich, правнук Jeciel Michaela із Золочева, заснував у місті хасидський центр. У 1895 році була заснована школа барона Гірша, одним із викладачів якої був історик Маєр Балабан⁴. У 1909 році була заснована школа іврити.

---

³ Gliniany, [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 2, red. F. Sulimierski, W. Walewski, B. Chlebowski, Warszawa 1881, s. 583. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_II/ (дата звернення: 13.03.2023);

G. Rąkowski, Przewodnik po Ukrainie Zachodniej, cz. 3: Ziemia lwowska, Pruszków 2007, s.244.; Gliniany, [in:] The Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933–1945, vol. II A, ed. G. P. Megargee, pp. 746, 783, 815–816.; Gliniany, The Encyclopedia of Jewish Life Before and During the Holocaust, t. 1, red. S. Spector, G. Wigoder, New York 2001, s. 434.;

B. Wasiutyński Ludność żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX. Studium statystyczne Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego Instytutu Popierania Nauki Warszawa, 1930. – s. 107, 115, 147, 151, 196, 212. – 374 s. URL: <https://sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?showContent=true&id=32588>;

M. Bałaban, Dzielnicza żydowska. Jej dzieje i zabytki (Lwów: nakładem Towarzystwa Miłośników Przeszłości Lwowa, 1909), 78; M. Bałaban, Zabytki historyczne żydów w Polsce (Warszawa, 1929), 119; M. Bałaban, Zapomniały zabytek, Sztuka, 1911, S. 4-5.; M. Bałaban, Zabytki historyczne Żydów w Polsce, Warszawa, 1929.

⁴ М. Балабан (1877-1942) народився у Львові, навчався у Львівському університеті, присвятив себе вивченню місцевих єврейських громад і міських осередків як основ історичної науки про східноєвропейських євреїв. Вивчення суспільної, культурної та політичної історії євреїв у Галичині зіграло визначальну роль у його праці. Його докторська дисертація "Львівські євреї на переломі XVI-XVII сторіч", як і багато його наукових і публіцистичних статей, відкривали єврейське життя Галичини. Саме його бачення єврейської історіографії сформувало покоління єврейських істориків, вихованих в

Наприкінці XIX століття в Глинянах проживало понад 1705 євреїв, що становило близько 43% усіх жителів (3965). Основним заняттям населення була торгівля сільськогосподарськими продуктами.

Маєр Балабан

Після початку Першої світової війни більшість євреїв покинули місто. Проте до 1920 року їх населення становило вже 2418 із 5344 осіб, тобто близько 45%.

У міжвоєнний період бідна єврейська громада Глинян дедалі більше страждала від наслідків польсько-української економічної конкуренції, а також від зростаючого антисемітизму. Це вплинуло на зростання популярності сіоністського руху.

Єврейський дитячий будинок в Глинянах⁵

Інституті єврейських студій і Варшавському університеті. Він підготував понад 60 студентів з історії польських євреїв згідно з університетською програмою і власним розумінням. М. Балабан виховав у них дослідницькі навички і педагогічні вміння. Він визначив їхнє сприйняття істориків єврейства у Польщі, коли вони розпочали наукову та громадську діяльність в останньому десятиріччі Другої Речі Посполитої. Захарій Р. Маєр Балабан – видатний історик польського єврейства // Науковий центр іудаїки та єврейського мистецтва імені Ф.Петрякової. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jewishheritage.org.ua/ua/5618/maer-balaban-vydatnyj-istoryk-polskogo-evrejstva.html>

⁵ URL: <https://www.jewishgen.org/yizkor/Gliniany3/glyph156.html//> (дата звернення: 24.03.2023).

Єврейське кладовище датується 17 століттям з останнім відомим ортодоксальним єврейським похованням у 1941 році. Кладовище знаходиться в межах тракторної станції. Ізольована приміська рівнина не має жодного знаку чи маркера. Приблизні розміри цвинтаря до Другої світової війни становили 0,3 га, але зараз визначити важко. Надгробків немає. Деякі з надгробків стали частиною доріг або споруд. З кладовищем межує житловий масив. Межі цвинтаря менші, ніж у 1939 році, через господарсько-промислову забудову. Цвинтар був спустошений під час Другої світової війни та після неї. На території кладовища знаходяться виробничі споруди тракторної станції.

Друга світова війна та Голокост⁶

У вересні 1939 року почалася радянська окупація Глинян.

1 липня 1941 року німці увійшли в місто.

У липні-серпні 1941 року євреям наказали носити на руках пов'язки із зіркою Давида. У місті був утворений юденрат, громада була обкладена високою контрибуцією.

Наприкінці листопада 1942 року більшість євреїв Глинян було депортовано до гетто в Перемишлянах, а звідти на початку грудня 1942 року – до нацистського концтабору знищення в Белжець. Меморіальна книга Глинян свідчить, що юденрат намагався підкупити німців у Золочеві, щоб створити гетто в Глинянах, щоб євреї unikли депортації. Однак у цьому було відмовлено.

Невелику групу євреїв з міста помістили в гетто Нового Яричівка, яке було створене на початку грудня 1942 р. – переважно тих, хто мав родичів у цьому селі. Загалом у закритому гетто було ув'язнено близько 2500 осіб.

Акція знищення відбулася 15 і 16 червня 1943 р. Близько 1570 євреїв було розстріляно німцями в лісі і більше тисячі вбито на єврейському кладовищі.

«1941 року, коли німці розпочали війну з совєтами і швидко зайняли Глиняни, – пише Михайло Хамула, – я сам повернувся додому з німецької зони Польщі, бо дружина померла у Ліцманштадті (Лодзі). На моїй фабриці «господарили» колишні мої працівники Дорко Шурко та Іван Яцишин. Я звернувся до німецької влади і дістав право керувати фабрикою, з винагородою в 500 нім. марок місячно. Справу звороту коштів на власність відклали нові окупанти на пізніше. Фабрика фактично, не працювала; готові вироби купували німці, повертаючись із позицій. Управління підприємством я передав синові Володимирові, а сам осівся на своєму хуторі, за три кілометри від фабрики.

---

⁶ Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1944) / Упор. Г. Дубик – К., 2000. – С. 102. – 303 с.; Круглов А. Хроника Холокоста в Украине. – Днепропетровск: Центр «Ткума»; Запорожье: Премьер, 2004. – 208 с.

У місті в той час бурмістром був Зенон Туз, війтом збірної громади Олесь Галан; у станиці поліції служили українці, хто був комендантом – не пам'ятаю. Начальником суду був Степан Дичок, нотарем Степан Сахно. Була заснована промислова школа, директором якої призначили Володимира Гаврилюка. 4-класна народна школа працювала як звичайно, не було в ній тільки жидівських дітей. Підприємства провадили: пивоварню – І. Вовк, мішаний склеп – Андрій Оленський; склеп мали Стефанія Туз і Андрій Шульга, із шкірою, горілкою, цигарками та ін. товарами, призначеними для рільників за здані контингенти збіжжя для німецького війська.

Жиди, які не встигли утекти з советськими військами, сиділи по своїх хатах. Поблизу Глинян, у селі Куровичі, на фільварку заквартирувались тестапівці і звідти рядили глинянськими жидами. Вони створили «Юденрат» із семи жидів, на чолі з Ароном Гохбергом. Юденрат був відповідальним за всіх жидів і за виконання наказів Гестапо, яке перш за все хотіло награвувати дорогоцінностей і дорогих речей, як футра і т. п. Майже щоранку приїжджали 3-4 тестапівці і жадали дати їм стільки золота. Юденрат кидався поміж жидів і постачав вимагану кількість, надіючись, що вже задовольнив ворога. Іншого дня приїхали тестапівці і забрали 25 людей до праці на шляху. Але увечорі вернулись із праці менше чим половина. На запит Юденрату, де решта, – довідались, що їх убили тестапівці. Чорна розпука огорнула жидів. Знову приїздили з тестапо й вимагали стільки і стільки золота, брильянтів. Юденрат не зміг уже того добра зібрати й повідомив про це тестапівців. Ті кинули голову Юденрату на стіл і били його палицями аж до непритомности. Потім били другого, і так всіх семеро натерпілись; забрали 20 осіб до роботи і пішли, попередивши, що завтра прийдуть і даний вранці наказ мусить бути виконаний. Жиди радились, плакали, вкінці таки зібрали бажаний викуп. Другого дня тестапо забрало той нужденний викуп, а при тому й кільканадцятьох робітників, з яких знову половина не повернулася додому. Розповідав мій син Володимир, що одного разу заїхав, у справах, пов'язаних із фабрикою, до тестапо в Куровичах, і бачив, як шеф через відчинене вікно з машинового кріса стріляв жидів, приведених на роботу. Скільки їх впало трупом, того не бачив, бо не мав серця приглядатись до тієї нелюдської оргії. Стріляючи, «герренфольківський» садист промовляв, що коли не вб'є кількох жидів то йому не смакує сніданок. І отак чи не кожного дня приїжджали тестапівці до Глинян, жадали свіжого викупу, а якщо жиди не мали що більше давати, били членів Юденрату, починаючи від голови Арона Гохберга.

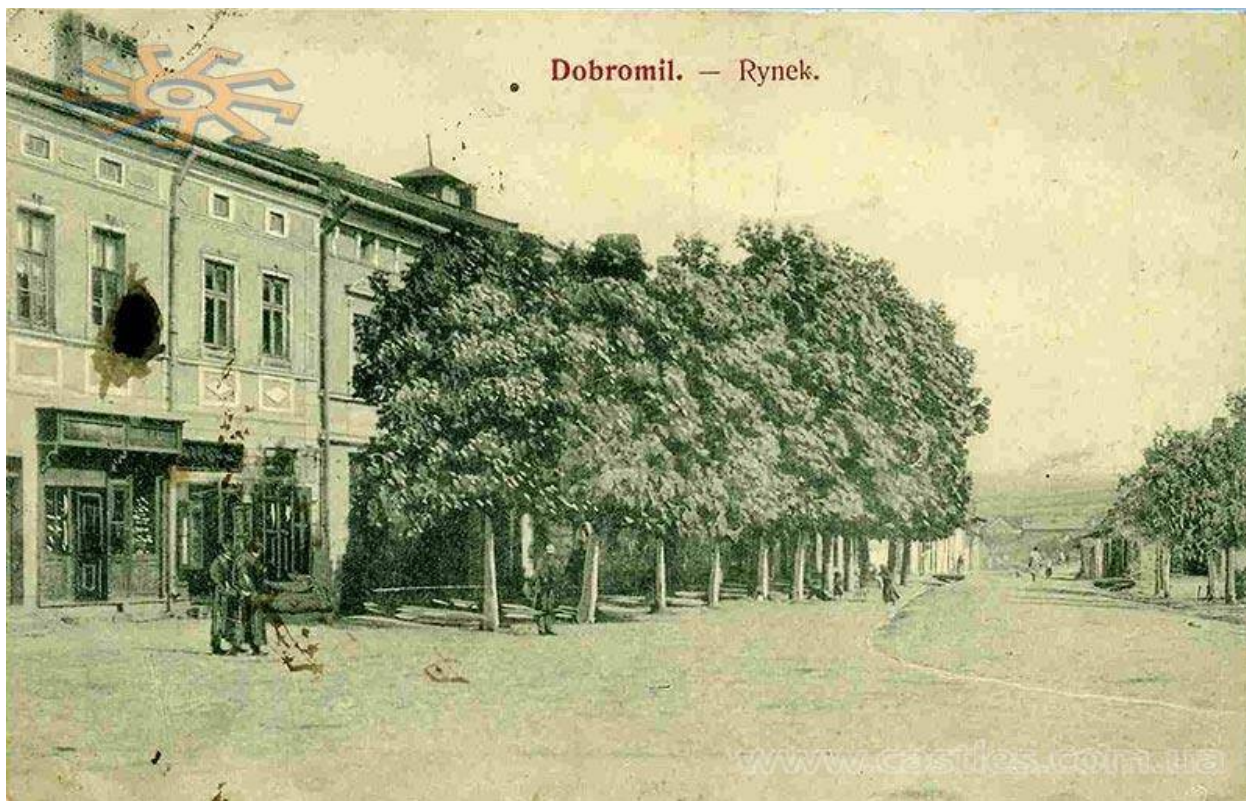
У місті був також уряд праці («Арбайтсамт»), на чолі з М. Мандельбавмом, румунським жидом, якого німці толерували. Його завданням було виловлювати українців і відсилати до праці в Німеччині, а також постачати жидівських робітників до «літешафтів» у Розворянах і Задвір'ї. Він обіцяв і мені приділити робітників-жидів, якщо того зажадаю. За порозумінням з ним, прибули до мене 20 жидів і просились прийняти їх на працю. Я робітників не потребував, бо мав фахових робітників, але задля людяности прийняв їх і давав кожному півлітри молока, одну восьму частину чималого господарського хліба та по 20 пфенігів (центів) за годину праці.

Таку ставку за годину праці для жидів визначив німецький уряд. Мої жидівські робітники були щасливими і вдячними за шматок хліба і півкварту молока; гроші ж їх не цікавили.

Під осінь 1941 року гестапо наказало всіх ще живих, пограбованих і вимучених, жидів перетранспортувати до міста Бузька. Як відбувався той «транспорт», не знаю, бо не ходив дивитись на ту трагедію.⁷

Доброміль⁸

Доброміль – місто в Україні, адміністративний центр Добромільської міської громади, Самбірського району, Львівської області. Населення становить 6300 осіб (на 1 січня 2020 року). Розташоване близько 10 км. від українсько-польського кордону.

⁷ Михайло Хамула Глиняни – місто моїх килимів. – Лондон: Українська Видавнича Спілка в Лондоні, 1969. – 139 с. URL: <http://www.hlyniany.org/2012/02/06/myhajlo-hamula-misto-mojih-kylymiv-london-ukrajinska-vydavnycha-spilka-v-londoni-1969-139-s/#1>

⁸ URL: <https://sztetl.org.pl/en/search/google/Dobromil/> (дата звернення: 06.03.2023); Dobromil // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – Warszawa: Druk «Wieku», 1881. – Т. II. – S.72.(пол.); Grzegorz Rąkowski Ukraińskie Karpaty i Podkarpackie. Część zachodnia, Tom 1. Przewodnik. – 2013. – С. 301- 316. – 568 с.; ŻIH, Dział Dokumentacji Zabytków, P. Zychowicz, Zapomniana zbrodnia w kopalni soli, Rzeczypospolita z dn. 22-23.06.2011 r.; Grzelachowski S.: „Dobromil –kresowe miasteczko”, Spotkania z Zabytkami 1999, nr 7, ss. 8–11. Grzelak Cz, Stańczyk H.: Kampania polska 1939 roku; Михайло Криль Доброміль: сторінки історії // Журнал Пам'ятки України: історія та культура. – №3, 2014р. – С. 4-15 <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=10435>

23 листопада 1374 р. в документах вперше згаданий Добромиль у зв'язку з братами Гербуртами. Тоді князь Владислав Опольський надав родові Гербуртів маєтки по річках Вирви та Стрвяжу відомі як Добромильський ключ, що включав місто Добромиль і села Арламів, Велике, Квасинина, Княжпіль, Передмістя Добромиля (Гучко), Поляна, Ляцко, Мігово, Папортно, Сопітник.

У 1497 р. польський король Ян Ольбрахт визнав Добромиль містечком із правом проводити ярмарки. Містечко швидко розвивалось. Сюди переселялись купці й ремісники. Спроваджені з Моравії ткачі (також прибували інші колоністи) виробляли високоякісне сукно. За ним, а також за місцевою сіллю приїздили купці з Угорщини й Сілезії.

28 червня 1566 року за старанням власника місцевих солеварень Станіслава Гербурта король Сигізмунд II Август надав Добромилю Магдебурзьке право. Після поділу Польщі між Австрією, Прусією і Росією 5 серпня 1772 року, Галичина відійшла під панування Австрії, входить до складу Королівства Галичини та Володимирії. У 1775 році княгиня Любомирська свої добромильські маєтки і дві солеварні (на Гучку і Ляцку) віддала державі.

Містечко й солеварні стають державними. Значно збільшився видобуток солі. У тому ж році через місто було побудовано так звану «цісарську вулицю» – биту дорогу. Затверджено давні два річні ярмарки на воли, коні й полотна. Оживився торговельний рух по трасі Перемишль-Добромиль-Самбір-Угорщина. Збільшилося виготовлення солі в Гучку, Війську, Ляцку і Тарнаві. У 1837 році відбудовано церкву, почали працювати магістрат, пошта, аптека і школа.

У 1857 році в Добромилі, не враховуючи німецьких присілків, проживало 2572 жителів, з них 400 українців, 252 поляки, 1920 євреїв. Вже у 1890 році маємо нову статистику: українців 394, поляків 808, євреїв 2035, інших 7, всіх 3244 жителів. За переписом 1921 р., у Добромилі проживали 381 українець, 1720 поляків, 25 німців. За релігією і віровизнанням: римо-католики – 837, греко-католики – 473, юдеї – 2119. У 1931 році Добромиль має 5386 мешканців, серед яких 2119 євреїв. У період кризи 1929-1933 років містечко занепадає, посилюється страйкова боротьба.

Єврейська громада⁹

Вперше євреї згадуються у 1570 р. Перемишлянському кагалу підпорядковувалася єврейська громада, яка виникла у XVI ст. Сільськогосподарська торгівля була однією з основних сфер діяльності євреїв. У 1612 році єврейська громада отримала дозвіл на будівництво синагоги.

Про загальну суспільну і соціально-економічну ситуацію євреїв міста можна судити з двох документів. Перший – це письмово зафіксовані привілеї юдейських мешканців з 1612 р., які надали Іван Фелікс Гербурт та його

⁹ Кріль М. Добромиль у долині Вирви. Т. 3: коротка історія євреїв. – Львів, 2018. – 296 с.; URL: <http://dobromyl.org/2017/01/pamyatni-misczya-yeveyiv-dobromylya/>

дружина Єлизавета. Документ зберігся у двох копіях, одна з яких зроблена польською мовою в 1808 р.

Другий документ – це інвентар, датований 18 лютого 1756 р. Він складений за вказівкою Любомирських, написаний польською мовою, є в єдиному списку і зберігається у ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Зміст документа засвідчує, що євреї склали окрему громаду, мали право оселятися в місті і вільного виходу з нього, власне судочинство, вільну професійну діяльність та свободу свого віровизнання і релігійного культу. Документ містить низку розпоряджень, які мали покращувати фінансову сторону існування та діяльності єврейської громади Добромиля і врегулювати різні взаємини з власниками міста.

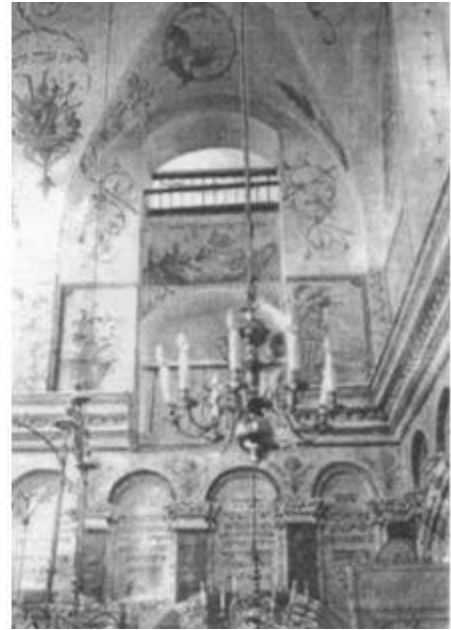
Родина Курцвайлів, 1926 р.

На той час єврейська громада налічувала майже 1 250 осіб (55% усіх мешканців). Проживали у середмісті та прилеглих вулицях – при Скалці (тепер Симоненка) – 12 з 18 будинків і Перемишльській (тепер початок Лесі Українки) – 14 з 21 будинку.

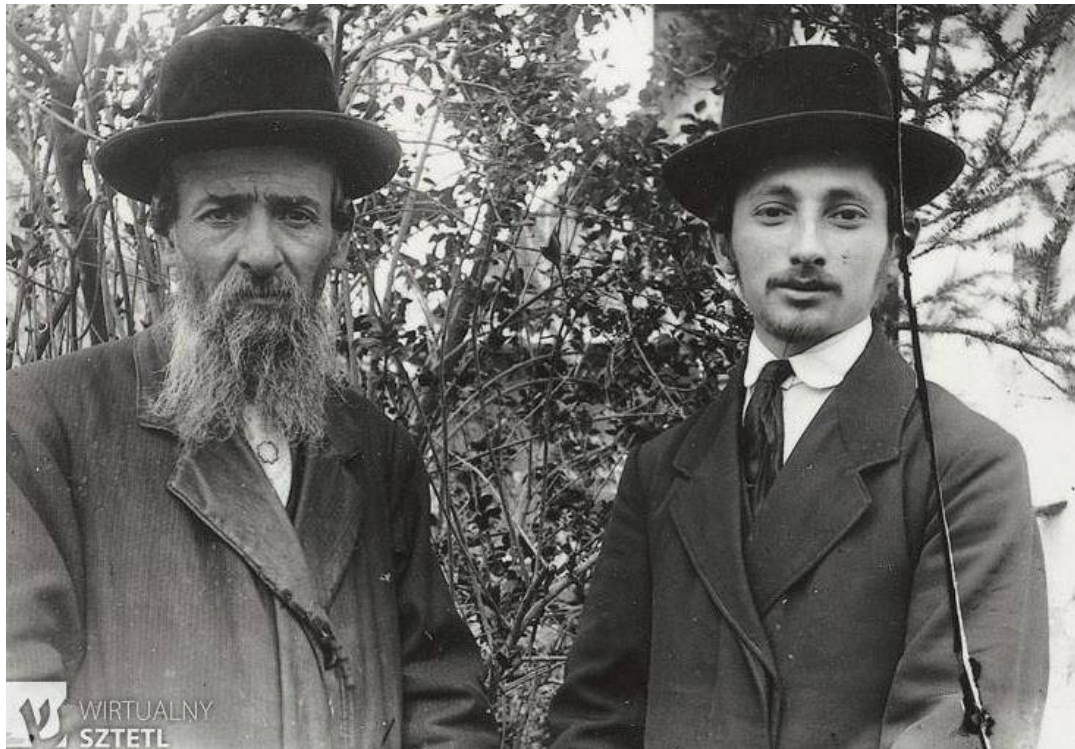
Від кінця XVIII ст. почав формуватися у місті єврейський квартал, який до середини XIX ст. набув завершеного вигляду і не змінювався впродовж наступного століття. Він обмежувався площею Ринок (з північного сходу), сучасними вулицями Довбуша (з півдня), Симоненка (із заходу), Лесі Українки (з північного заходу). Там розміщувалися Велика синагога, храм хасидів, школи для навчання релігії, крамниця товарів релігійного культу тощо. Всього наприкінці XIX ст. у місті діяло 5 синагог, у т. ч. 2 молитовні будинки хасидів. Відомі імена деяких рабинів: Шая Самуелович (згаданий в 1714 р.), Іцхок Сегал та його син Мер (друга чверть XVIII ст.), Мешулам

Ашкенадзі (помер у 1776 р.), Лейба Горвіц (наступник Ашкенадзі), Мордхе Рімальт і його син Менахем (перша половина ХІХ ст.).

Інтер'єр синагоги. Світлини 1930-х рр.

Єврейська родина з Добромиля, 1923 р.

У 1860 році під австрійською адміністрацією єврейське населення скоротилося до 850 осіб (53% від загальної кількості населення) через податки та нижчі доходи. До 1870 року воно зросло до 1884 (62% від загального населення) і зросло до 2035 (63% від загального населення) до 1890 року, коли в місті розвинулася промисловість.

До 1910 року єврейське населення досягло 2271 (63% від загальної кількості населення).

У 1908 році активізувалися сіоністські організації, було створено товариство «Теодор Герцль». У 1921 році кількість євреїв зменшилася до 2119 осіб (62% від загальної кількості населення).

У суспільно-політичному житті євреї також були організовані. У місті діяли осередки по-різному політично орієнтованих партій та організацій. Найбільшу активність вони проявляли під час виборів до сейму, до якого їхні кандидати йшли за окремим списком. Мали свій спортивний клуб “Маккабі”, який у 1929 р. облаштував власний стадіон (на лівому березі Вирви напроти єврейського кварталу; спортивні змагання там відбувалися до кінця 50-х років). У 1936 р. в місті було засновано єврейську футбольну команду “Маккабі”, яка разом з УСК брала участь у розіграші чемпіонату Галичини в найнижчій групі “С”.

Єврейський цвинтар¹⁰

Єврейський цвинтар, 1937 р.

Очевидно, в часі прибуття євреїв у Доброміль виникло й місцеве кладовище. Перша письмова згадка про нього стосується 1612 р. – розташовувалося воно на пагорбі з північної сторони міста і межувало з селом Ляцко. Від єврейського кварталу до цвинтаря вела вуличка за назвою Мертва (тепер не існує; ліворуч знаходиться торговий комплекс “Чумак”).

Останнє відоме єврейське поховання було в 1941. Єврейська громада була хасидською. Жодне інше місто чи село не використовувало це кладовище. Приблизний розмір цвинтаря до Другої світової війни становив 5,00 га, а зараз – 3,00 га. Жоден із 20 надгробків не знаходиться на початковому місці. Межі цвинтаря нині менші, ніж у 1939 році через житлову забудову та сільське господарство. Цвинтар був спустошений під час Другої світової війни, а не в останні 10 років. В межах кладовища

---

¹⁰ <https://jewishheritageguide.net/uk/cemeteries/lviv>

знаходяться приватні будинки. Після війни надгробки використовували для зміцнення підвалів будинків. Від кладовища не залишилося нічого, крім пасовища на вершині пагорба.

Меморіал на єврейському цвинтарі.¹¹

Друга світова війна та Голокост¹²

З початком нацистського нападу на Радянський Союз, 22 червня 1941, з'єднання Червоної Армії не змогли чинити опір і швидко почали відступати. Почалась евакуація чиновників та родин, прибулих із східних областей. Вже 26 червня Доброміль покинули усі посадовці та військові.

З огляду на переповненість у тюрмах, НКВС УРСР 4 червня видав наказ про відправлення на схід майже 30 тис. в'язнів. Проте для повної евакуації потрібен був час і організаційні можливості, яких на той час вже не було. Тому заступник наркома НКВС СРСР надіслав начальникам тюрем телеграму розстріляти всіх ув'язнених. Масові розстріли розпочалися вже 23 червня. Зранку, 27 червня, доброміляни, у тюрмі виявили тіла 88 осіб (84 українці, 2 поляки, 2 євреї). Великий злочин відбувся на території місцевого солезаводу. Як вдалось з'ясувати, військами НКВС було вбито та скинуто у соляні шахти понад 2,5 тисяч осіб українського, польського та єврейського походження. Це були в'язні Добромільської та Перемишльської тюрем, переважно національно-свідоме та активне населення, яке не було

¹¹Фото з книги Артура Курцвейла «Перетворення в Добромилі», наведені у Facebook Марлоу Осборн (жовтень 2016).

¹²Pod Dobromilem oprawcy z NKWD zamordowali młotami kilkuset Polaków i Ukraińców URL: <https://dorzeczy.pl/117335/2/koszmar-w-kopalni-soli-zapomniana-sowiecka-zbrodnia-na-polakach.html>; Кріль М. Доброміль у долині Вирви. Т. 3: коротка історія євреїв. – Львів, 2018. – 296 с.

прихильним до советської влади. У шахтах було знайдено також трупи дітей. Станом на червень 2015 року відомо про приблизно 3600 вбитих.

Євреї під наглядом німців витягують тіла замордованих НКВС із соляної шахти в Добромилі¹³.

15

Ввечері 27 червня 1941 р. до міста увійшли перші словацькі підрозділи.

З липня німецькі окупанти зігнали на Саліну близько 200 євреїв, які впродовж двох тижнів витягали з шахт останки замордованих людей та перевозили їх в інше місце для поховання.

До середини серпня 1941 р. переважно з місцевого українського населення була сформована цивільна адміністрація.

Проте через два тижні майже всі відповідальні посади зайняли німці і місцеві фольксдойчі. Добромиль і околиця увійшли до складу Самбірського округу, а старостою став фон Гарбон. Діяли українська поліція і жандармерія.

---

¹³ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dorzeczy.pl/117335/2/koszmar-w-kopalni-soli-zapomniana-sowiecka-zbrodnia-na-polakach.html>

Німецькі війська в Добромилі, 1941 р.

Похорон жертв більшовицького терору. Панахида на Саліні, 1941 р.¹⁴

У Добромилі нацисти розмістили єврейську резервацію (гетто), яка прилягала до синагоги й обгородили колючим дротом. разом із членом юдерату Картаном. Першими там опинилися євреї Добромиля і Перемишля (640 осіб прибули у вересні 1939 р., а до кінця того ж року більшість їх вивезли до Середньої Азії). Перед запроторенням до гетта, відбирали теплі речі (шуби, пальта, шапки), які складали в приміщенні ратуші – цим займався юденрат (орган єврейського самоуправління), який утворили нацисти. Окремим вдалося врятуватися. Кілька осіб з родини Левенталів переховувалися в Квасенинському лісі – в яру викопали криївку, мали похідну кухню для приготування їжі, але уникали зустрічей з людьми. Врятувався й власник тартака М. Ліхтман, родину якого розстріляли. Всі євреї носили на рукаві спеціальні розпізнавальні знаки із зображенням жовтої

¹⁴ Михайло Кріль Добромиль: сторінки історії // Журнал Пам'ятки України: історія та культура. – №3, 2014р. – С. 4-15. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=10435>

зірки Давида. Їм дозволяли ходити лише дорогою і заборонили ступати на тротуар.

У серпні 1942 р. нацисти розпочали планомірне знищення євреїв. На лівому березі Вирви на території поблизу залізничного моста і тартака Ліхтмана, стратили кілька сотень осіб. Понад 200 євреїв згоріло у Великій синагозі, яку підпалила німецька каральна команда оберштурмфюрера О. Шредера. Ряд євреїв вивели на соляні шахти, де вони працювали на екстумачії жертв більшовицького режиму в червні 1941 р. і згодом там же були розстріляні й поховані. У вересні 1943 р., після ліквідації гетта, нацисти приступили до розбирання зруйнованої синагоги. Для цього з Передільниці, де в колишній тюрмі для неповнолітніх був концтабір, привезли на вантажівках в'язнів. Вони розібрали спочатку дах та мури синагоги. Отриманий будівельний матеріал повантажили на машини і відвезли до табору, де використали для зведення бараків.

Розправившись з єврейською громадою, нацисти приступили до руйнування єврейського цвинтаря, який займав близько 0,5 га і діяв майже 400 років. Кам'яними надгробками (мацевами) вимостили хідник, який примикає до будівлі аптеки при сучасній вул. Міцкевича (вигляд з часів

Меморіал, присвячений містянам-жертвам Голокосту (Холон, Ізраїль).

Джерело: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dobromil_holocaust_memorial.JPG

численні державні міські та районні установи.

У 1952 р. розпочалося очищення території від сучасної вул. Торгової в напрямку костелу від завалів каменю і цегли, будівельного сміття.

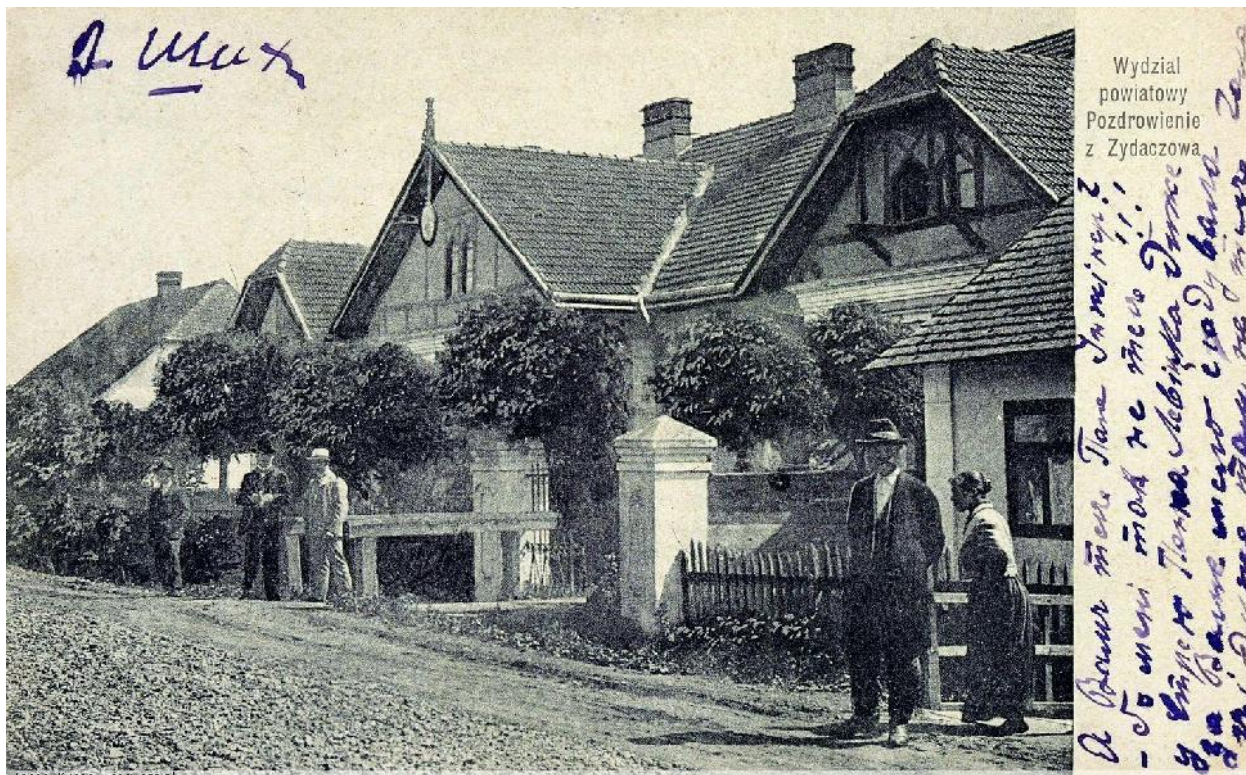
Наступного року на місці зруйнованої синагоги постав кінотеатр ім. Сталіна, згодом перейменований на «Україна».

війни не зберігся, але сучасники стверджували, що більшість надгробків були написами доверху), а також подвір'я на теперішній вулиці Міцкевича, де проживав начальник місцевого гестапо Л.Філюс. Така «бруківка» (майже 50 кам'яних плит, на кількох видно написи) була на цьому подвір'ї ще весною 2016 р.

Так трагічно припинила своє існування велика єврейська громада зі своєю майже 400-літньою історією.

У вересні 1944 р. всю оброблювану землю, яка належала євреям (26 га) було розділено і передано для користування різним власникам. Збережені будівлі відвели під

Жидачів, 1910 р.¹⁶

Перша письмова згадка про місто датується 1164 роком, де воно значиться як Удеч (або Зудечів). Надалі в документах зафіксовано ще близько 25 назв міста. У XII ст. Жидачів мав характерну для тодішніх міст будову – основна частина (дитинець) знаходилась у північній частині гори Базиївки, а за оборонним валом розміщувався ремісничий посад. Вже тоді місто, розташоване на перехресті сухопутних і річкових шляхів, було важливим центром торгівлі. Про це свідчить існування в ньому кам'яної церкви Святого Миколая – покровителя купців і моряків.

У 1393 р. польсько-литовський король Владислав Ягайло, перебуваючи в Жидачеві, бере місто у своє володіння і надає йому магдебурзьке право, що сприяло економічному розвитку міста. Жидачів у той час був одним із найбільших міст Галичини, мешканці якого торгували сіллю, займались землеробством. Ці заняття відображені на гербі міста 1533 року – біла соляна куля, леміш від плуга, серцеподібний щит. Цікавим є факт, що в 1676 р. на шляху з-під Журавно в місті зупинявся відомий польський король Ян III Собеський.

¹⁵ Bostel F. Żydzi ziemi lwowskiej i powiatu żydaczowskiego w r.1765. – Archiwum komisji historycznej, 1891, t. 6, s. 357 – 378. URL: <https://polona.pl/item/zydzi-ziemi-lwowskiej-i-powiatu-zydaczowskiego-w-r-1765,Njc4NTkyNjE/6/#info:metadata>; Історія міст і сіл УРСР : Львівська область. – К. : ГРУРЕ, 1968 р; URL: <http://www.jewishheritage.org.ua/ua/2255/evreji-zhydacheva.html>; Жидачів [спецвипуск «Галицької брами»]. – ГБ, 1999 р., № 51-52 = 24 с.;

Возняк Т. Жидачів// Незалежний культурологічний журнал «Ї». – Львів, 2007. – № 48. – С.407-409. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Chasopys_Ji/N48_Hebreyskyu_use-svit_Halychyny.pdf?/;

Оппенгейм І. Про лідерів хасидизму в Галичині: мислі і діла реббе Цві Гірша з Жидачева (1763 – 1831 рр.). – Gal-Ed, 1991, vol. 12, 12 р. – мова іврит.

¹⁶ URL: <https://kresy.org.pl/9986282,foto.html>

XIX ст. відоме як період епідемій холери, пожеж, від яких часто потерпало місто. Проте вже у другій половині XIX ст. будуються кам'яні приміщення повітового суду, повітової ради, два приміщення школи, закінчується в 1889 році будівництво колії Стрий – Ходорів. Отже, Жидачів отримав залізничне сполучення.

Перед Другою світовою війною в місті нараховувалось близько 4200 мешканців, з них – понад 1900 українців, 1290 поляків, 950 євреїв. Існували дрібні підприємства харчової промисловості, цегельні кар'єри по видобуванню каменю, кузні, дизельна електростанція, майстерні кравців та шевців, була поширена приватна торгівля, розпочалось будівництво паперової фабрики. На той час діяли три синагоги, одна церква, один костел.

Єврейська громада

Перша згадка про побут євреїв у Жидачеві датується 1450 роком. В ній говориться про збирача податків Галицької землі Самсона з Жидачева. Цей заможний та впливовий чоловік в 1461-1463 роках утримував у заставі три села: Середнє Старе, Середнє Нове та Ольхivec. В 1469 році він був коломийським митником, а в 1472-1473 роках Самсон взяв на відкуп волинську жупу, на якій організував видобуток та варіння солі.

Жидачівський ринок, 1933 р.¹⁷

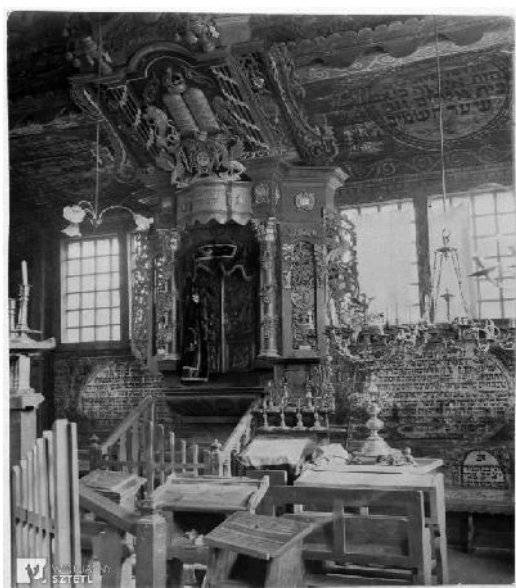
Про євреїв міста Жидачева та інших міст цієї землі згадується у розпорядженні польського короля Зигмунда I від 03.07.1521 року, де він наказує збирачам податків знімати з євреїв мито в розмірі, який було

¹⁷ URL: <https://kresy.org.pl/9981034,foto.html>

визначено на сеймі в Бидгощі. Згідно з реєстром королівських податків з 1538 року, в Жидачеві проживало 9 єврейських родин. Для порівняння можна навести дані міст: Галича, де мешкало 13 сімей, та Львова – 78 родин. Кількість членів єврейської родини складалось в середньому з осіб. Таким чином, в першій половині XVI-го сторіччя в Жидачеві проживало близько 50-ти євреїв.

Хоча король Зигмунд I дозволив в 1546 році проведення в Жидачеві трьох ярмарок на рік, через татарські наїзди на галицькі землі та різні обмеження в праві на ведення господарської діяльності, кількість євреїв в Жидачеві зменшувалась. В 1629 році в місті залишалась тільки одна єврейська родина. Відродження єврейської громади в Жидачеві мало місце наприкінці 60-х років XVII-го сторіччя.

Інтер'єр синагоги, 1913 р.

Жидачівська синагога, 1913 р.

14 квітня 1671 року польський король Міхал надав право євреям Жидачева займатись орендою та торгівлею. Це сприяло розвитку місцевої єврейської громади, члени якої через певний час в деяких галузях господарства посіли в місті домінуюче становище.

В 1728 році місцеві міщани Хайновський і Сурський, не витримавши конкуренції покаржились в староство на євреїв Зусмана Осьовича, Шмуйла Локая і на всю жидачівську синагогу за те, що вони утримують монополію на виготовлення пива та горілки. Починаючи з 1708 року євреї не давали завозити в Жидачів спиртне. А це було збитково, оскільки з 1702 року в місті дозволялось проводити вже 4 ярмарки.

В 1765 році в Жидачеві проживало 199 євреїв. Зберігся поіменний перелік єврейських родин Жидачева, які проживали в шести районах міста, датований 02.09.1790р.

У 1800 році в Жидачеві починає діяти єшива – школа єврейських рабинів під керівництвом відомого теолога Гірша (Цві) Айхенштайна. З ним

пов'язана одна з найчисленніших хасидських династій – так звана Жидачівська хасидська династія. Раббі Цві (Гірш) Айхенштайн з Жидачева (Rabbi Zvi Hirsch Eicheinstein mi-Zydachov) народився 1762 р у Самборі і помер 1831 р. у Жидачеві. Його ім'я на івриті (Цві) означає те ж, що на їдиш (Гірш) – олень. У гебрейській мітологічній традиції олень є найчистішим і найтрепетнішим алегоричним символом.

Гірш (Цві) Айхенштайн і сам був автором ряду книг. Його книга «Атерет-Цві» (Aretet Zvi) є коментарем до книги «Зогар». А у книзі «Сур Мі'ра Ве'асе Тов» (Утримування від зла та чинення добра) він накреслює шлях духовного росту, опираючись на студії книги «Зогар» та «Кітвей Арі».

Синагога

Наприкінці двадцятих – початку тридцятих років XVIII-го сторіччя, у Жидачеві будується відома дерев'яна синагога, подібна до Ходорівської або Берездівської, які є майже на 90 років старшими. Згідно з даними австрійської комісії від 14 серпня 1927 року жидачівська синагога мала на час опису близько 100 років.

Цікаві відомості про жидачівську синагогу наводять в своєму повідомленні місцевий староста Якуб Чехович, який 27.08 1790 року писав,

Єврейський цвинтар. Жидачів, 1930 р.

що божниця розташована в місті на 64-му лані та знаходиться під протекцією місцевої влади. Вартість будівлі Чехович визначив у 2000 флоринів. Так само, як і в розташованих неподалік від Жидачева дерев'яних синагогах Берездівців і Ходорова, інтер'єр місцевої божниці був прикрашений яскравими розписами. У міжвоєнний період дослідники відчитали дату їх створення – 1809 рік. Мотивами розписів були традиційні зображення: біблійних тварин, орнаментів,

гебрейської каліграфії, якою писалися уривки з Тори, краєвидів Святої землі та Єрусалиму.

Алоїз Бріер у своїй книзі «Дерев'яні синагоги Польщі» (нім.) на сторінках 20 та 55 стверджує, що персонажами розписів в Жидачівській синагозі були навіть людські істоти, зображення яких в юдаїзмі заборонено. Тому їх обличчя замалювали за наказом рабина.

Відомі дослідники – подружжя Пехотків – вважають, що подібність стильової манери письма єврейських художників, які розписували дерев'яні божниці Ходорова, Безрадівців, Жидачева та інших містечок Західної

України, професійна спадковість ремесла – дають підстави вважати, що в середині XVIII-го сторіччя поблизу Львова існувала своєрідна малярська школа з оздоблення синагог.

На підставі вищенаведеного можна припустити, що жидачівську божницю розмальовувати ті ж самі майстри, які залишили по собі неповторні творіння в ходорівській синагозі, а саме Ізраїль Лісницький з Яричева і професор – реставратор Батовський (1910 рік).

Охель на єврейському цвинтарі в Жидачеві, 2010 р.

Ще однією єврейською пам'яткою Жидачева є оповитий серпанком легенд цвинтар, розташований на північній околиці міста, найдавніші надгробки якого датувались другою половиною XVII-го сторіччя.

На цьому цвинтарі спочивають відомі рабини та цадики з родини Айхенштайн. Колись, над похованнями найвидатніших релігійних авторитетів ставились Охель (каплички).

Підчас Другої світової війни цвинтар був понівечений, а у повоєнні роки його територію віддали на поталу людській злості та невблаганному часу.

Лише на початку дев'яностих років коштом нащадків родини Айхенштайн та цадиків з Комарна біли відновлені два Охелі. В одному з них знаходиться сім надгробків, а в другому чотири. Написи на них оповідають про заслуги кожного з цих достойних мужів, а також про твори, які вони написали.

Охель на єврейському цвинтарі в Жидачеві, 2010 р.

У 1931 р. в Жидачівському повіті за офіційною польською статистикою мешкало 4 728 євреїв.

Перед II Світовою війною у місті нараховувалось близько 4 200 мешканців, з них – понад 1 900 українців, 1 290 поляків, 950 євреїв. На той час у Жидачеві діяли три синагоги, одна церква і один костьол.

Війська Вермахту окупували Жидачів 3 липня 1941 р. 5 вересня 1941 р. частину євреїв перевезли до Белжеця.

30 вересня 1942 року решту євреїв депортували до Стрийського гетто.

Друга світова війна стала останньою подією в довгій історії Жидачівської єврейської громади.

Ратуша в Журавному, 1938 р.¹⁹

Перша письмова згадка – 1435 рік. У книгах Галицького гродського суду за 1445 рік Журавне вже фігурує як містечко. До кінця XV ст. Журавно належало до родини Ходорівських-Журавнінських.

1468 року дідич поселення Ян Ходоровський (або Ян з Ходороставу) заснував у Журавному на ринку римо-католицьку парафію і побудував костел. Тепер костелу вже немає, а Служби Божі відбуваються в каплиці Чорторійських і Скшинських на старому цвинтарі.

У старовину місто було осередком видобутку та обробки алебастру. Поклади цього чудового та рідкісного мармуру простяглись вздовж лівого берега Дністра на горах, що називають «Бакоцино».

Поселення вигідно розташовувалося посеред річок. Його оточували земляні фортифікації. Їх підсилював замок, який стояв у північно-західній частині над річкою. До міста вели чотири брами. Головною була Стрийська (або Західна) брама. На південь від неї йшла міська стіна, яка продовжувалася єврейською синагогою. Східну браму підсилював мурований костел з контрфорсами. З півночі місто захищали річка Дністер та стіни жіночого монастиря. Міські укріплення та замок у Журавному зафіксовані на карті Боплана.

Магдебурзьке право Журавно отримало в 1563 року.

¹⁸Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 14, red. F. Sulimierski, W. Walewski, B. Chlebowski, Warszawa, s. 864.; Данилюк Ю.З. ЖУРАВНО. [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2005. - 672 с.: іл. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Zhuravno>;
The Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933–1945, t. II A, red. Geoffrey P. Megargee, ss. 746, 770, 853–854.;
The Encyclopedia of Jewish Life Before and During the Holocaust, t. 3, red. S. Spector, G. Wigoder, New York 2001, s. 1520.

¹⁹ URL: <https://castles.com.ua/zuravno.html>

1676 року польські війська короля Яна III Собеського майже місяць вели жорстокі бої зі 100-тисячною турецькою армією Ібрагіма Шейтана на «Журавенських полях» між ріками Дністер та Свіча. Невдовзі в околицях міста супротивники уклали Журавенський мир, який завершив польсько-турецьку війну 1673–1676 років і зупинив турецьку експансію, жертвою якої 4 роки перед тим став Кам'янець-Подільський. У 200-ту річницю тієї події в Журавному встановили пам'ятник у формі кам'яної колони на високому постаменті, який зберігся і досі.

Ян III Собеський підписує у Журавному трактат з турками.²⁰

У складі імперії Габсбургів з 1790 р. місто стало власністю Адама Жебровського. У цей час Журавне перетворилося на великий торговельний центр, мало бруковані каменем вулиці, всі будинки на ринку також були муровані з каменю. Враховуючи заслуги Жебровських у розвитку міста, вдячні нащадки обрали герб цього роду за герб Журавного.

У 1939 році в місті проживало 4300 мешканців (2100 українців-грекокатоликів, 500 українців-латинників, 500 поляків і 1200 євреїв).²¹

²⁰ Картина Романа Постемпського. URL: <https://castles.com.ua/zurawno.html>

²¹ Кубійович В. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939. – Вісбаден, 1983. с. 106. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/10893/file.pdf>

Єврейська громада та Голокост

Постійне єврейське поселення в Журавно сягає XVIII ст. Євреї працювали переважно орендарями, винокурами, а також дрібними торговцями та ремісниками. У 1890 році в місті проживав 1681 єврей, що становило близько 62 відсотків від усіх мешканців (2716). Однак після Першої світової війни їхня кількість різко зменшилася до 865 осіб у 1921 році. У наступні роки єврейське населення зросло і в 1939 році воно налічувало 1200 осіб.

Ринок в Журавно, 1900 р.²²

Після 17 вересня 1939 р. Журавно було окуповане радянською владою.

3 липня 1941 р. Журавно опинилось під німецькою окупаційною владою. У місті було створено німецьку жандармерію та загін української поліції.

Влітку 1941 року німці наказали заснувати в Журавно Єврейську Раду (Юденрат). Також була створена єврейська поліція – допоміжний орган юденрату, завданням якої було, серед іншого, облік всіх євреїв міста.

Наприкінці липня євреям наказали носити на руках білі пов'язки з синьою зіркою Давида. Пізніше, наприкінці серпня, їх змусили сплатити так званий внесок у розмірі 100 000 зл. Їм також не дозволяли купувати їжу на ринку та залишати межі міста. Єврейські школи були закриті.

²² URL: <https://zhydachiv.wiki/wiki/>

Синагога в Журавно 1906-1908 рр.²³

Юденрат створив бюро праці, яке направляло євреїв на різні завдання. Влітку 1941 року багато з них були задіяні на регулюванні русла місцевих річок, щоб захистити місцевість від затоплення.

Взимку 1941/1942 років євреї були змушені віддати свої шуби та весь інший теплий одяг німецькій армії. Багато з них, близько 150, померли від голоду, холоду та хвороб.

До літа 1942 року в Журавно була створена спеціальна кухня для забезпечення гарячим харчуванням робітників-євреїв.

На 10 червня 1942 року в Журавно проживало 1150 євреїв, 403 з яких працювали на різних видах примусових робіт, переважно на будівництві доріг або в каменоломнях.

У середині червня 1942 року українська допоміжна поліція збрала 50 євреїв і перевезла їх до бюро праці в Ходорові, ще 15 євреїв заарештувала єврейська поліція – їм погрожували депортацією, щоб вимагати з них гроші. Юденрату терміново потрібно було заплатити німцям хабар або іншу контрибуцію.

4 і 5 вересня 1942 року відбулася широкомасштабна операція знищення, під час якої близько 500 євреїв було перевезено до табору смерті в Белжець. Одночасно було депортовано євреїв зі Стрия, Ходорова та прилеглих міст.

29 вересня 1942 року більшість євреїв, які залишилися в Журавно, були переселені в гетто у Стрию.

---

²³ Синагога зруйнована в 1988 році. URL: https://myshtetl.org/synagogues/syn_galicia1.html

У жовтні та листопаді 1942 р. відбулися подальші депортації. Більшість євреїв з Журавна відправили до концтабору знищення в Белжець.

Родина Ашкеназі з Журавно до 1939 р.: Юзеф (батько), Берта (мати), дочки Місія (Міріам) і Сидонія²⁴

28

Сестри Місія (Міріам) (3-тя зліва) і Сидонія (1-ша зліва) Ашкеназі з друзями в Журавно, до 1939 р.

²⁴ Світлину надала Місія Ашкеназі з сімейного архіву – проекту «Польське коріння в Ізраїлі» / POLIN Museum.

Вид на центр Трускавця, 1928 р.²⁶

Місто Трускавець згадується вже в XV столітті, з XVI століття воно було королівським володінням Дрогобицького старости. Етимологія назви міста невідома; можливо, воно походить від назви річки Трускавки або від назви Трушко.

Придворний лікар польських королів Стефана Баторія та Сигізмунда III Вази Войцех Очко був переконаний у чудодійних властивостях підземних вод Трускавця. Теодор Торосевич, львівський аптекар вірменського походження, детальніше описав їх у 1835–1849 роках. Курорт Трускавець був заснований у 1836 році управителем місцевого державного майна Юзефом Міцевським. У 1880 р. її перейняло товариство о. Адама Сапєги на чолі, а потім розширився. Наприкінці XIX століття це вже був популярний курорт. У 1912 році Трускавець отримав залізничне сполучення зі Львовом.

У 1911 році Раймунд Ярош, пізніше бургомістр Дрогобича, став президентом товариства «Zdroje Truskawieckie» і директором курорту. Він сприяв подальшому розвитку міста. Кількість хворих зросла з 3,5 тис. до в 1910 році до 17 тис у 1933 р. Було побудовано багато будівель, які існують і сьогодні, напр. вілла «Гоплана» Раймунда Яроша (за проектом Станіслава Віткевича, нині тут музей українського художника Михайла Біласа).

²⁵ <https://sztetl.org.pl/en/search/google/Truskawieec>; Truskawiec Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. t. 12, red. F. Sulimierski, W. Walewski, Warszawa 1892, s. 520–522. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_XII/; Taras Wozniak, Sztetli Hałyczyny, Lwów 2010, s. 241-242; M. Buczek, Ł. Quirini-Pawłowski, Frekwencja kuracjuszy w Krynicy w Karpatach Zachodnich i w Truskawcu w Karpatach Wschodnich (Ukraina) [w:] "Prace Geograficzne", z. 121, Kraków 2009, s. 39-55.

Розвитку курортів також сприяло величезне вдосконалення систем зв'язку в другій половині 19 століття. Залізничний транспорт став широко доступним. У «Голосі лікарів» за 1912 р. д-р Щепан Миколайський описує свою поїздку на прикордонні курорти: «Їдучи потягом, я почула, як у потязі єврейські жінки розмовляли, порівнюючи Карлові Вари з Трускавцем. Тут, на місці, я бачу євреїв з келихом «Нафтусі» чи «Марії» в руках, і хоч я чув нарікань на те, що наші курорти обсажені євреями, я вважаю, що радше треба радіти визнанню наших курортів серед послідовників Мойсея

Курорт надихнув Бруно Шульца²⁷ написати роман «Санаторій під клепсидрою».

Бруно Шульц (посередині) у Трускавці. Фото 1920-років.

До середини вересня 1939 року, пройшовши через усю територію П Речі Посполитої солдати Вермахту ввійшли до Трускавця, та затримались тут не надовго. Згідно пакту Рібентропа-Молотова, підписаного в Москві 23

---

²⁷ Одним із феноменальних прикладів багатокультурності є постать письменника і художника Бруно Шульца який уславив його у світі. Він жив і творив на перехресті української, польської та єврейської культури. Попри те, що його твори перекладені на всі європейські мови він, на жаль, маловідомий українцям. Він народився глупої ночі, 12 липня 1892 р., у західному передмісті Міські Загороди (Zagrody Miejskie) у Дрогобичі, Королівство Галичини та Лодомерії, імперія Габсбургів. Сталося це за Ринком, на другому поверсі у кам'яниці №10, що стояла на розі вулиці Самбірської (пізніше – вул. Міцкевича). 12 липня 1892 р., у юдеїв – року Божого 5652-го. Його тато, Якуб Шульц (Jakub Schulz; 1846-1915) походив із дрогобицьких євреїв, був за фахом бухгалтером і крамував мануфактурою. Мати, Гендель-Генрієтта з дому Кугмеркерів (Henrietta Schulz Kuhmerker; 1851-1931) виросла в родині дрібних промисловців, які торгували лісом, та мали тартак, по-сучасному – лісопилку. Свого часу це на її посаг вдалося заснувати крамницю і поступово розширити торгівлю. Повнотіла, навіть пухка Генрієтта ніколи сина не картала, а завжди розвивала його тонку натуру.

серпня 1939 року німці відступили, а на західноукраїнські землі прийшла Червона Армія.

Зустріч червоноармійців та солдатів німецької армії на дорозі Дрогобич-Стрий, 1939 рік.

Спочатку були вітання, промови та поспішні вибори до Народних зборів, проведені в неділю 22 жовтня 1939 року, які мали місце і в Трускавці.

Народні збори Західної України відбулись у Львові 26-28 жовтня 1939 році, результатом яких була Декларація, що проголосила приєднання Західної України до УРСР. Ще до виборів, впродовж першої половини жовтня 1939 року в Трускавці було створене Тимчасове управління, до якого увійшли місцеві жителі Йосип Олексюк, Павло Кулик, Михайло Орсуляк та інші. Трускавецький селянський комітет провів націоналізацію землі та розділив її поміж селянами, а першим головою сільської ради став Павло Кулик.

Паралельно з націоналізацією землі та курортної нерухомості, розпочався процес вивезення трускавчан-«куркулів» до Сибіру. Багато місцевих жителів, серед них учасники та прихильники національно-визвольного руху без слідства і суду загинули в застінках Дрогобицької катівні НКВС.

Трускавецький курорт став на новий державницький шлях розвитку. Об'єднавши в одну структурну установу окремі курортні вілли та корпус колишнього Санаторію для відпочинку польських офіцерів, в 1940 році був

запущений в дію санаторій Червоної Армії, що було першим кроком нової влади в організації радянського курорту.

З початком німецько-радянської війни 22 червня 1941 року, Червона Армія з Трускавця відступила, виїхали з села і всі росіяни та інші, що прибули встановлювати радянську владу, залишились тільки російські німці.

Німці в Трускавець прийшли швидко. На початку липня 1941 року вони вже встановили свій порядок. Як відомо, вже 1 серпня 1941 року Східну Галичину на правах окремого дистрикту, німці приєднали до Краківської Генеральної Губернії. До складу дистрикту «Галіція» належала Дрогобицька округа, серед територіальних громад якої перебував Трускавець.

В період німецької окупації, з 1941 по 1944 рік, на курорті, крім військових та льотчиків «Luftwaffe» німецької армії, які оздоровлювались у військовому госпіталі, лікувалося і цивільне населення. Працював санаторій «Кришталевий палац» та літній курорт – «Помярки», який був на особливому рахунку у німецької влади.

Німці під час відступу в 1944 році вивезли медичне та реабілітаційне обладнання.

У 1944-1945 роках здравниця знову функціонувала як військовий госпіталь закритого типу.

Незабаром після війни Трускавець отримав права міста. У 1952 році здравниця отримала статус загальнодержавної.

Єврейська громада²⁸

Початки єврейського поселення у Трускавці сягають другої половини ХІХ ст. З 1870 року протягом десяти років місцевими джерелами володіли Лейзор Гартенберг і Лейзор Шраєр. У 1880 році в Трускавці проживало 58 євреїв, що становило 5% від загальної кількості населення 1150 чоловік.

З розвитком все більш відомого та модного курорту євреї знайшли роботу в місцевих туристичних службах. Вони працювали в лазнях і мінеральних джерелах. Вони також працювали в процвітаючій нафтовій промисловості в цьому районі. У міжвоєнний період до Трускавця приїздило також чимало єврейських пацієнтів. Серед інших тут були Антоній Слоніський, Юліан Тувім і Бруно Шульц.

1 липня 1941 року в місто увійшли німецькі війська. Одразу почалися переслідування євреїв. Чисельність євреїв у місті на лютий 1942 року становила 457 осіб. У серпні 1942 року німці вбили невизначену групу місцевих євреїв у сусідньому лісі. Вони також спалили синагогу.

Відомо також, що в березні та серпні 1942 року відбулися депортації до концтабору смерті в Белжець. Залишено було лише тих, хто працював у

---

²⁸ Truskawiec, Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 12, red. W. Walewski, B. Chlebowski, Warszawa 1892, s. 521.; Холокост на території СССР: Энциклопедия / Гл. ред. И. А. Альтман. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН): Научно-просветительный Центр «Холокост», 2009. – С. 989.; Truskawiec, The Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933–1945, t. II A, red. G. P. Megargee, s. 755.; Truskawiec, The Encyclopedia of Jewish Life Before and During the Holocaust, t. 3, red. S. Spector, G. Wigoder, New York 2001, s. 1336; URL: <https://sztetl.org.pl/he/node/138171>

нафтовій промисловості під режимом трудових таборів. Під час ліквідації цього табору в 1943 році було вбито останніх 40 євреїв.

Цадик із Жмігруды Гальберштанд в Трускавці, 1919 р.
Фото: НАС/ІКС, номер посилання: 1-R-1021

Євреї в Трускавці, 1936 р.

Штаубери з двоюрідним братом і синами в Трускавці, 1918 р.

Ринкова площа в Ходорові, 1915 р.³⁰

Перша писемна згадка про Ходорів датується 1394 р.³¹ (йдеться про привілей Владислава III львівському костелові св. Христа оо. Францисканів на села Ганачів і Козельники).

У багатьох документах місцевість називалася Ходорів Став або Ходоростав. Це пояснювалося розташуванням міста на острові між річкою Луг і ставком. Саме наявність ставка та річки зробила цю місцевість привабливою для поселення. У XV столітті на острові був побудований укріплений замок, відділений від міста ровом з підйомним мостом. Звідси вулиця вела до ринкової площі, посеред якої стояла ратуша. У 1460 році власник міста Юрша (Гжегож) Ходоровський збудував на цій вулиці дерев'яний костел латинського обряду. До 18 століття його кілька разів перебудовували після пожеж. Мурований храм на цьому ж місці звали Ржевуські наприкінці XVIII століття.

Старе місто було оточене мурами з вежами. Вхід був через ворота. Один із них знаходився зі східного боку, виходив на дамбу. Другий був із

²⁹ Chodorów Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1880, t.I, s.610. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_I/; Chodorów Cracovia Leopoldis [online], www.cracovialeopoldis.pl/index.php?pokaz=słownik&id=331; URL: <https://sztetl.org.pl/pl/search/google/Hodorow/> (дата звернення: 21.03.2023).

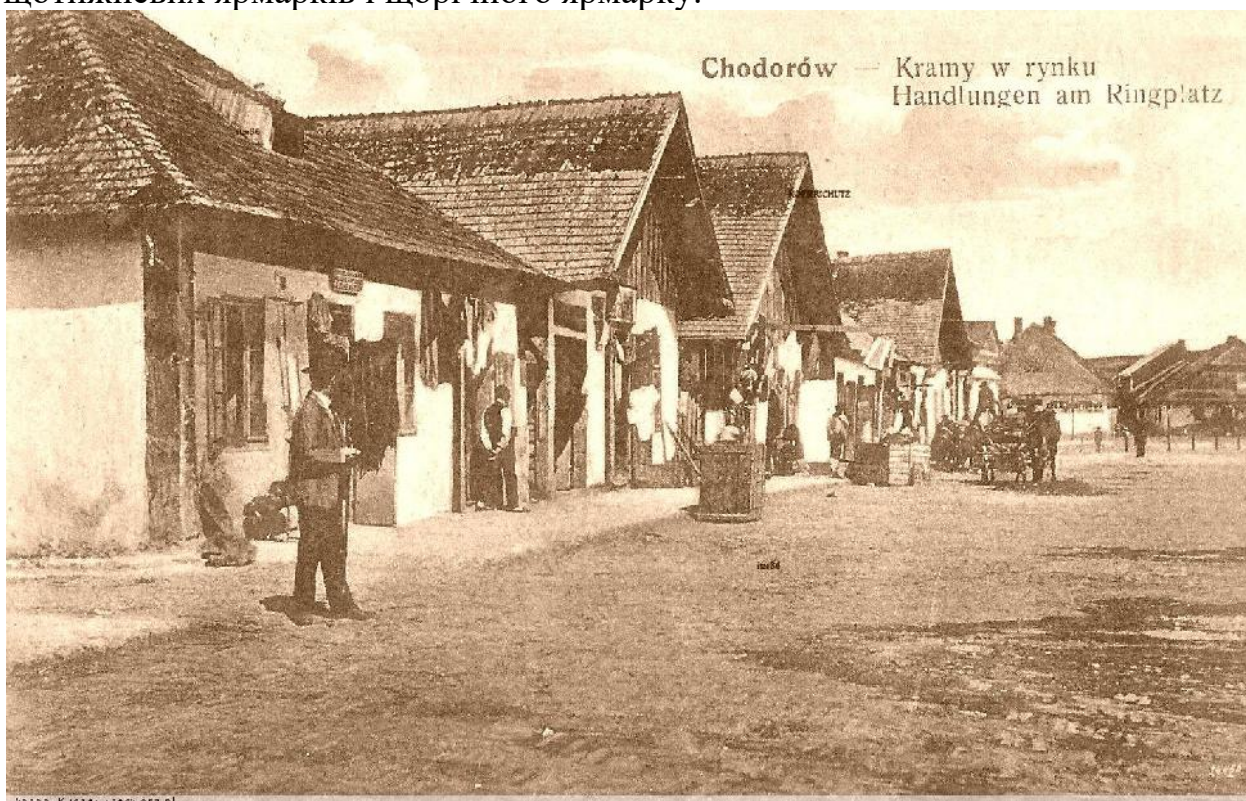
³⁰ URL: <https://kresy.org.pl/10157707,foto.html?idEntity=8325035/> (дата звернення: 21.03.2023).

³¹ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. T. III. Lwów, 1872. – s. 145-146. – 313. s.

західного боку, на березі Лугу; знаходився біля церкви (зараз біля церкви болотисті місця). Слідів замку не збереглося. Про це нагадує лише назва вулиці Замкова. У 1930-х роках де-не-де траплялися сліди мурів, але під час Другої світової війни, коли виникла загроза затоплення прилеглих будинків, ґрунт із замкової гори вивозили вантажівками для спорудження дамб. Сьогодні на місці замку розташований житловий масив.

У 1524 році король Сигізмунд I на прохання шляхтича Марціна Ходоровського видав привілей про передачу Ходорова Владиславом III у 1436 році з польського на магдебурзьке право. Цей акт встановлював дати щотижневих ярмарків і щорічного ярмарку.

Крамнички на ринку, 1912 р.³²

Після приєднання цих земель до Австрії у 1785-1788 роках було проведено перелік сільськогосподарських угідь і селянських пільг, відомий як «Йосифінський запис». На той час у містечку було 214 житлових будинків, 109 з яких належали євреям. Крім того, тут було 10 виноградників, ратуша, церква, школа та єврейська лазня.

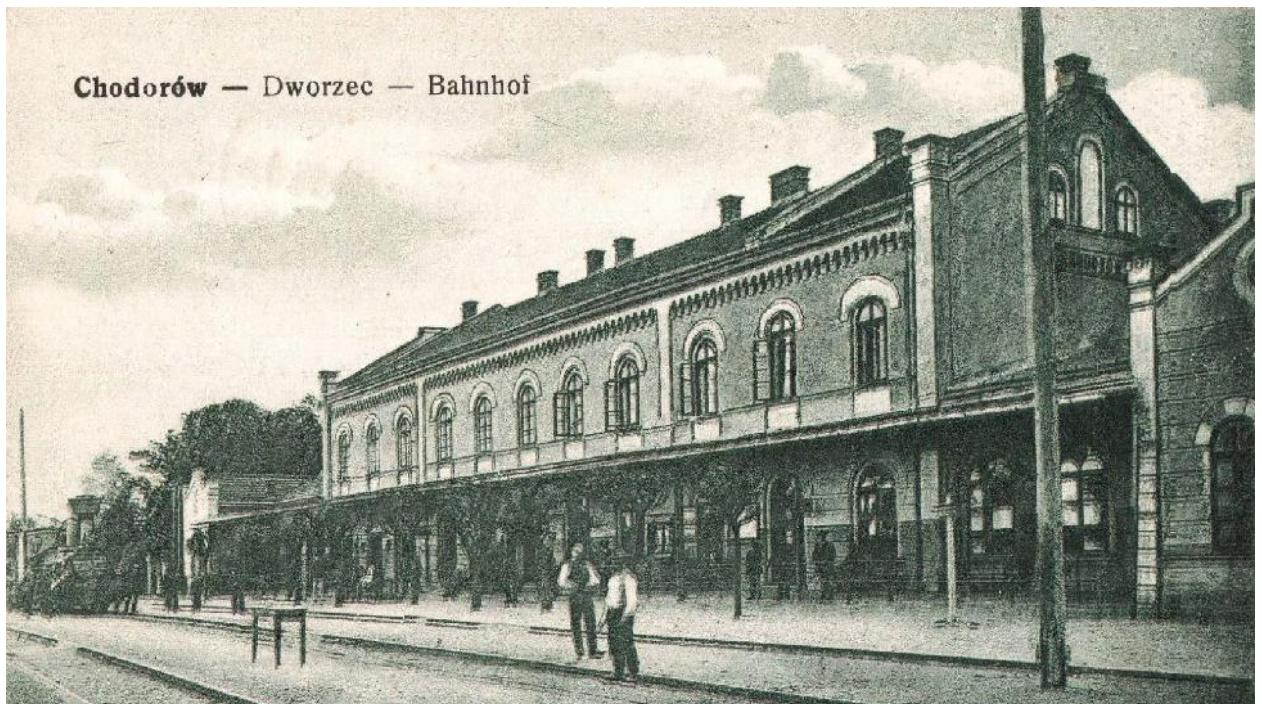
У 19 столітті Ходорів належав родині Ланцкоронських. Спадкоємиця маєтку Ходорів Ельжбета Ланцкоронська вийшла заміж за генерала австрійської армії барона Кароля де Во. Близько 1860 року Шарль де Во почав будівництво нового палацу.

У 1866 році Ходорів отримав залізничну станцію. У 1889 році став залізничним вузлом після відкриття лінії Ходорів – Стрий. У 1897 році була запущена лінія Ходорів – Потутори – Березовиця – Острів – Тернопіль. Наявність залізниці сприяла значному розширенню міста. Між центром і

³²URL <https://kresy.org.pl/8335966,foto.html?idEntity=8325035//>(дата звернення: 22.03.2023).:

вокзалом були побудовані нові вулиці: Колейова (нині Грушевського), Стрийська, Шевченка. Станом на 31 грудня 1890 року місто займало площу 9,98 км², мало 346 будівель і 2787 жителів.

Залізничний вокзал, 1918 р.³³

Наявність залізничного транспорту сприяла створенню промислових підприємств. У 1907 році барон Казімеж де Во заснував цегельню. У 1908 році був створений невеликий содовий завод, згодом лісопильний завод і паркетна фабрика. У 1912 році було створено акціонерне товариство «Chodorów SA», також за участю барона Казімежа де Во. У 1913 році компанія побудувала великий цукровий завод у Ходорові. Населення міста зростало разом із розвитком промисловості. У 1900 році кількість жителів становила 3997 осіб, у 1937 році — 8050 осіб.

Після закінчення Першої світової війни місто опинилося під контролем українців. 27 лютого 1919 року сюди прибув сам отаман Симон Петлюра. Потім місто увійшло до складу відродженої Республіки Польща.

У вересні 1939 року Ходорів був окупований радянською армією. 30 червня 1941 року місто захопили німецькі війська.

У лісі біля цукрового заводу розстріляно 300 євреїв. Останнім актом в історії громади Ходорів була депортація місцевих євреїв німцями у вересні та жовтні 1942 року до нацистського табору смерті в Белжець.

У 1943 році населення зменшилося з 8 тис. чоловік (перед війною) до 3280 після війни.

³³ URL: <https://kresy.org.pl/10157813,foto.html//> (дата звернення: 22.03.2023).

Ходорів, 1938 р.³⁴

Єврейська громада³⁵

З огляду на численність євреїв у місті 1913 р. першим бургомістром-євреєм Ходорова був обраний др. Зігмунд Грінштайн (Dr. Zigmund Greenstein). Коли у Ходорові з'явилася гебрейська громада, то патронами «слуг держави» чи «людей короля», як тоді йменували євреїв, були місцеві магнати Ходоровські. Про заможність громади свідчить тепер вже відома на цілий світ Ходорівська дерев'яна синагога, яку ходорівський кагал збудував у 1651 р.

Однією з найвідоміших гебрейських особистостей, пов'язаних з Ходоровом, є раббі Ісаак бен Жебі Ашкеназі (Rabbi Isaak ben Zebi Ashkenazi). Він був рабином і талмудистом.

Ашкеназі народився десь на теренах України в середині XVIII ст. Згодом став рабином у Ходорові, а потім і у Львові, де й помер 5 травня 1807 р.

Ашкеназі – автор трактатів «Ор га-Нер» («Or ha-Ner» – «Світло лампи») – це коментар до Аггади (Haggadah, Lemberg, 1788), та «Торат га-Кодеш» («Torat ha-Kodesh» – «Любов до Святості») – це коментар до Зебагім (Zebahim, Lemberg, 1792).

³⁴ Фото Г. Поддембського. URL: <https://castles.com.ua/chodorow.html/> (дата звернення: 21.03.2023).

³⁵ Возняк Т. Ходорів// Незалежний культурологічний журнал «І». – Львів, 2007. – № 48. – С.403. URL:https://shron3.chtyvo.org.ua/Chasopys_Ji/N48_Hebreyskyu_usesvit_Halychyny.pdf/; Chodorów [w:] Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1880, t. I, s. 610.; The Encyclopedia of Jewish Life Before and During the Holocaust, vol. 3, eds. S. Spector, G. Wigoder, New York 2001, pp. 1193–1194; The Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933–1945, vol. II A, ed. Geoffrey P. Megargee, pp. 746, 770, 854.

У Ходорові рабинами були і представники відомої Жидачівської хасидської династії, яка починає свій родовід від раббі Їцхака Ісаака Айхенштайна Сафріна (Rabbi Yitzhak Isaac Eichenstein Safrin, пом. 1800 р.).

Представником цієї хасидської династії був, зокрема, ходорівський раббі Єгошуа Гешль Айхенштайн (Rabbi Yehoshua Geshel Eichenstein), син Жидачівського раббі Александра Йом Тов Ліпи (Aleksander Yom Tov Lipa).

Будівля колишнього готелю Тайхманна (Teichmann)

Гордістю Ходорова ХІХ ст. був відомий на всю Галичину готель Тайхмана (Teichmann) поблизу залізничного двірця, де упродовж багатьох років у великій залі відбувалися весілля галицьких, буковинських та угорських євреїв.

Ходорів ніколи не був великим містом. У ХІХ ст. він налічував близько 6 000 мешканців. Однак він був промисловим містом, адже тут була найбільша у Галичині цукроварня.

Значних руйнувань місто зазнало під час І Світової війни. У 1931 р. в Ходорові мешкало 2 300 євреїв. Єврейський цвинтар – кіркут був розміщений у центрі міста навпроти церкви.

30 червня 1941 року місто захопили німецькі війська.

У лісі біля цукрового заводу розстріляно 300 євреїв, 128 осіб інших національностей відправлено на роботи до Німеччини.

Останнім актом в історії єврейської громади Ходорів була депортація місцевих євреїв у вересні та жовтні 1942 року до нацистського табору смерті в Белжець.

У 1943 році населення міста зменшилося з 8 тис. чоловік (перед війною) до 3280 після війни.

Синагога³⁶

У Ходоріві була дерев'яна синагога, найгарніша серед усіх дерев'яних божниць на Галичині. Найранішою датою будівництва головного залу синагоги є 1642 рік. Ходорівська синагога мала просту аркоподібну стелю, мальовничості синагозі надавали відкриті галереї та високі дахи із заламами, вкриті гонтом, а особливо розкішним був інтер'єр – у 1650-1652 рр. маляр Ізраель бен Мордехай Лісніцкі оздобив синагогу чудовими поліхромічними розписами. У 1714 р. розпис храму був відновлений Ісааком бен Йегудою Лейбою. Розписи встигли дослідити і захоплено описати мистецтвознавці на початку ХХ ст.

Ходорів: Будівля стародавнього єврейського храму. 1914-1917

Синагога, що пережила турецькі, татарські й козацькі напади на Ходорів, була зруйнована під час Першої світової війни. Тоді російські війська цілеспрямовано нищили, спалювали єврейські квартали містечок. Жодна дерев'яна синагога на Галичині не збереглася. Але по чорно-білим фотографіям була зроблена кольорова віртуальна реконструкція розписів синагоги, яку можна побачити в Музеї Діаспори в Ізраїлі.

Розпис дерев'яної Ходорівської синагоги являє собою унікальний каталог єврейської символіки і емблематики. На жаль, збереглося далеко не все. Різноманіття та багатство рисунків та орнаменту, тварин і фантастичних

³⁶ URL: <http://www.tureizahav.lviv.ua/ua/statti/evrejska-mynuvshyna-galychyny/unikalni-rozpysy-synagogy-v-hodorovi.html>; Alois Breyer: *Holzsynagogen in Poland*, 1934, p.9.; Chodorow synagogue, Musée d'Art et d'Histoire du Judaïsme Plan of the synagogue. URL: <https://www.mahj.org/fr/decouvrir-collections-betsalel/chodorow-24679>; URL: <http://www.tureizahav.lviv.ua/ua/statti/evrejska-mynuvshyna-galychyny/unikalni-rozpysy-synagogy-v-hodorovi.html> (дата звернення: 21.03.2023).

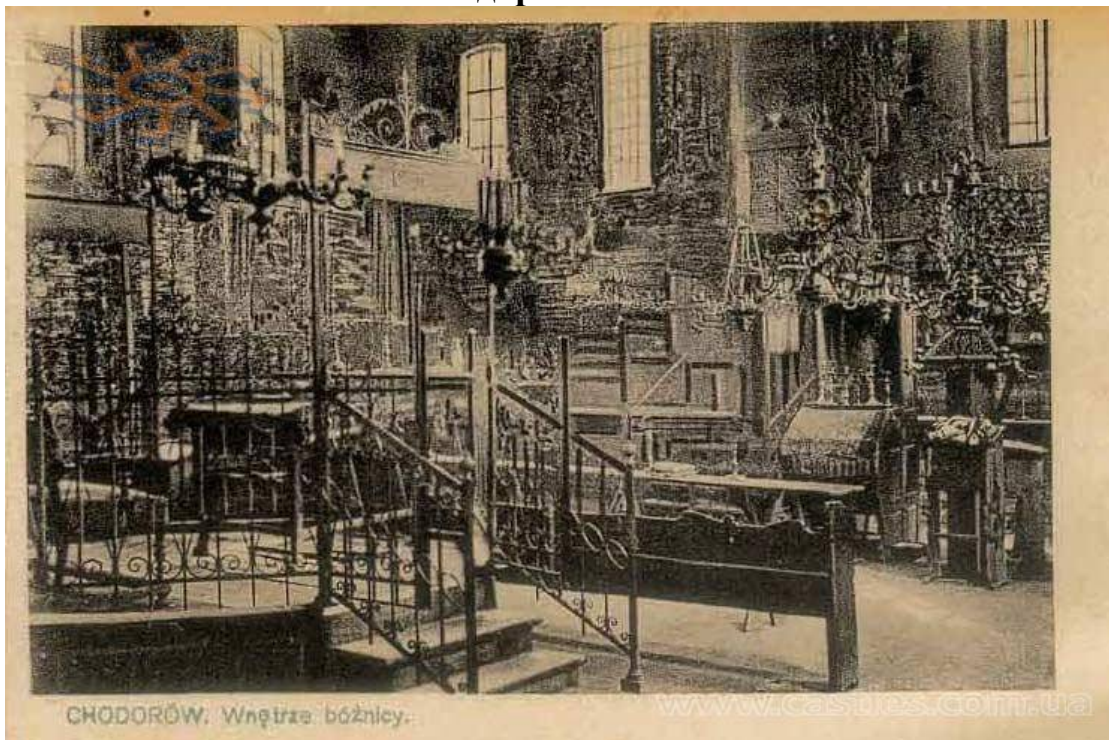
істот – це свого роду принцип, що лежить в основі "Перек Шира", коли кожне з творінь прославляє своїми способами Всевишнього.

Знаки зодіаку в центрі склепіння синагоги представляють світобудову в цілому, об'єднують собою всі мотиви і, до того ж, вводять в зображення аспект тимчасовості. Кожен медальйон знаку зодіаку супроводжується пасуком з ТаНаХа. Крім того, знаки зодіаку символізують тут різноманіття людських характерів, особистостей, а також дванадцять колін Ізраїлю.

Її макет авторства Леона Крамера (Leon Kramer) експонується у Музеї Діаспори у Тель Авіві.

Розпис Ходорівської синагоги

Інтер'єр синагоги